

LA CAMPANA DE GRACIA

DONARA AL MENOS UNA BATALLADA CADA SENMANA

Aquest número, 10 céntims de pesseta per tot Espanya

Fora d' Espanya fixarán lo preu los CORRESPONSALS.

ADMINISTRACIÓ Y REDACCIÓ: Llibrería Espanyola, Rambla del Mitj, núm. 20, botiga, BARCELONA

PREU DE SUSCRICIÓ: Fora de Barcelona cada trimestre ESPANYA pesetas 1'50.—Cuba y Puerto-Rico, 2.—Estranger, 2'50.

JOSEPH ANSELM CLAVE

(Dibuix de Miró.—Orla de Moliné.)

LA CAMPANA DE GRACIA
A
JOSEPH ANSELM CLAVÉ.

L'amich, al correligionari, al redemptor de la classe obrera, al trovador inspirat, al poeta insigne, al artista y al patrici, gloria de la mare Catalunya, dedica avuy aquest periódich un tribut de carinyo, de admiració y d'entusiasme.

Per fi, després de catorze anys d'espera, s'ha alsat lo monument que se li devia, qu'és una mera fórmula de la immortalitat guanyada, després de una existència plena de afany, radiant de desinterés, y entreteixida de gloria y de martiri.

L'estàtua de Clavé és no sols l'acte d'homenatge consagrat a un home digne. És un'altra cosa: és un gran exemple y un poderós estimul pèl pobre català.

Clavé, lluytant desde la infància ab dolencias físicas que l'impossibilitaren pera l'exercici del treball de las mans;

Clavé, sense més base que son talent natural, ni més recursos que 'ls de tot fill de la classe obrera;

Clavé cultivant l'art diví de la música y desfogant sobre 'l paper las ardorosas inspiracions de la poesia;

Clavé, constituint la primera societat coral, y desarrollant paulatinament, pacientment, la generosa idea de despertar en lo poble treballador las emocions civilisadoras de la música;

Clavé, creantse cantants, elaborant un rich y variat repertori, formant un públich capàs d'entendre'l, aplaudirlo y admirarlo;

Clavé, actiu é infatigable: compositor, organisador, mestre y empresari;

Clavé, batallant sempre, un dia mirat ab rezelosa sospita, un altre dia perseguit a mort, veient cent vegadas y a lo millor de sos triunfos, interrompuda la seva obra, per la sanya de la reacció política;

Clavé, incansable en son treball, constant en sas ideas totas, tan com inspirat en sas creacions;

Clavé es la primera figura de Catalunya en lo present sigle: més encare, es la més legitima personificació del poble català, de aquest poble viril, dur en la fatiga, indomable en sa contancia, sensible a las emocions del art, ab ànima de acer y cor de bresca.

Per aixó en la noble figura que s'ostenta damunt del monument alsat en la interjecció de la Rambla de Catalunya y del carrer de Valencia, sobre 'l mateix terreno dels antics Jardins de la Ninfa, teatro dels primers triunfos de Clavé; en aquella figura arrogant, que batuta en má sembla qu'esperí l'hora de batre 'l compàs per entonar l'himne del amor, de la naturalesa, del treball y de la llibertat, únich sentiment a que en vida pagá tribut constant; en aquella simpática figura, veurá sempre 'l nostre poble un exemple digne de imitació y un foco de grats recorts y de falagueras esperansas.

¡Gloria a Clavé!
¡Honor a Catalunya!

LA REDACCIÓ.

CLAVÉ.

A donar a llum lo present número no 'ns hem proposat escriure una historia completa de aquest fill predilecte de Catalunya, qual historia no cabria en las limitadas dimensions de aquesta publicació.

Devém contentarnos en fer un enfilay de recorts y de impresions.

Qui desitji detalls més minuciosos consulti 'l llibre de Apeles Mestres: CLAVÉ, SA VIDA Y SAS

OBRAS, del qual n'hem extret, com veurán nostres lectors, un dels capituls més sentits é inspirats.

Als artistas y escriptors que han cooperat al present tribut ab los fruïts de son talent, hem de donarlos las més afectuosas gracias.

Y després de aixó, veyam.

¿QUÍ ERA CLAVÉ?

Lo fill segon de un pobre magatzemer y serrador de fusta que habitava en l'antic casal del compte de Santa Coloma, carrer Ample, núm. 2, cantonada a la plassa del Duch de Medinaceli, en qual solar s'aixeca avuy la suntuosa morada de D. Manuel Girona.

Allí nasqué Joseph Anselm, lo dia 21 de abril de 1824: allí passá sa trista infància; allí perdé son ull esquert, quan tot just tenia sis anys.

Als 14 entrá de aprenent torner, y obligat a treballar de costat per defecte de la vista, contragué una deformitat dorsal, la qual y l'amenassa de una segura tisis y no li permeteren continuar l'ofici.

L'estudi, la poesia y la música servirenli de consol. Tocava la guitarra, escribia versos y estava enamorat. L'amor ha sigut sempre pare del art. Lo vulgar matrimoni de la dona a qui tant estimava, doná fi a sas

primeras relacions; pero son cor s'havia acostumat a sentir y a expressar lo que sentia. L'artista sobrevisqué al enamorat.

Sense mestre havia après a tocar la guitarra, 'l violi y 'l violoncello, ademés de alguns rudiments de composició, y a l'any 45 organisá una orquesta, germen de las futuras societats corals, formada tota de amichs seus aficionats com éll, y composta de flautas, bandurrias, cítaras, bandolas, bandolinas, tiples, guitarras, violoncello, panderetas y ferrets.

Titul de la orquesta: Aurora.—Objecte de la mateixa: Donar serenatas a la xicota de cada un dels individuos que la componian.

Pèl més próxim Carnaval va sortir l'Aurora en comitiva, produhint agradable impresió. Lo públich comensava a conèixer al músich més gran que ha tingut Catalunya.

En aquest punt empregué sa primera batalla contra la música descastada y lasciva que s'havia apoderat de cafés, cafetins, tabernas y tabernutxas.

L'amich Vidal Valenciano descriu més avall, ab sa habitual eloqüencia, las primeras victorias alcansadas per Clavé en aquest terreno.

La primera societat coral l'organisá ab lo títul de La Fraternidad, donant lo seu primer concert lo dia 2 de febrer de 1851. La Fraternidad, lo mateix coro que més tart prengué 'l nom d'Euterpe y que avuy subsisteix encare, cantava exclusivament música del seu mestre y organisador.

Al any 1851 (8 novembre) doná 'l primer ball corejat, en lo Teatro del Odeón. Ab éll la música de Clavé, senzilla y expresiva, se guanyá 'l cor de las nenas y els joves, aficionats a la dansa.

Se repeteixen los balls al any 52. Al principi de aquest any existian societats corals y al terminarse se 'n contavan 10 que rebian sas inspiracions y cantavan la seva música.

Los balls corejats necessitavan més esbarjo, y Clavé 'ls trasladá als jardins de la Ninfa, en lo Passeig de Gracia. De allí l'en tragué un celebre corregidor, a pretext (paraulas textuales) de que las societats corals obreras eran escuela de vagancia.

Las societats corals s'havian elevat aquell any fins a 21.

Clavé 's trasladá als Camps Eliseos. Los successos polítichs y 'l cólera de 1854 foren fatals a la institució dels coros. Després de no pocas persecucions, al reanudar sas empresas artisticas en 1857, se contavan sols 18 societats corals.

Comensa llavors lo periodo més actiu y fructuós de la vida artistica de Clavé. La Fraternidad pren lo nom de Euterpe, inaugurantse ab un ball concert lo dia 5 de juliol de 1857. Sas composicions son cada cop més celebradas y més hermosas. Al any 1858 inaugura 'ls concerts matutinals, als quals segueixen los vespertins, ha ventse donat lo primer la nit del 4 de agost de aquell mateix any.

Clavé escriu música descriptiva, genuinament catalana. Cada estreno es pèl públich una sorpresa, y cada sorpresa proporciana un nou triunto al inspirat compositor. Ja no son sols los obrers los que acuden a sentir sas obras; es lo públich en massa, sense distinció de classes ni condicions. Difícilment olvidará aquella generació las horas de goig que 'ls concerts d'Euterpe li proporcionavan.

Al any 60, després de la guerra de Africa, perpetuada por Clavé en sos Nets dels Amogavers, celebrá son primer festival, que tingué efecte lo dia 17 de setembre.

¿Qu' eran los festivals? Grans concursos de música, que lograven reunir verdaders exercits de cantants. Clavé, sense protecció de ningú, desinteressat com éll sol los realisava a expensas dels més grans sacrificis.

Al primer hi prengueren part 200 coristas y 150 músichs.

Al segon (5 y 6 octubre de 1861), 420 coristas y 180 professors.

Al tercer (27, 28 y 29 setembre de 1862), 1,200 coristas organisats en 31 societats y 260 professors.

Al quart (4, 5 y 6 de juny de 1864), 2,090 coristas de 57 societats y una massa de 300 professors.

Clavé pagava viatjes y estancia als coristas forasters, costejava premis, repartía joyas y buscava y trobava bons y actius cooperadors de l'obra que duya entre mans y que tanta gloria li proporcionava.

Enllasat ab ella, obria concursos, premiant coros de altres compositors; publicava desde 1859 El Eco de Euterpe, que avuy encare subsisteix; y desde 1862 El Metónomo, destinat a difundir la institució coral. La lletra dels seus coros veyia la llum en forma de quaderns ab lo títul de Flores de esto, y sempre actiu, sempre incansable, ara donava a la escena la preciosa sarsuela popular L'aplech del Remey (30 desembre de 1858), ara efectuava una excursió a Zaragoza, al inaugurar-se 'l ferrocarril de Barcelona a la immortal ciutat; ja, en fi, s'allargava fins a Madrid, alcansant un triunto é inspirant a Castelar un de sos articles més entusiastas.

Desgracias en los intereses y persecucions políticas cohibiren lo vol de Clavé, que sense rendirse per complert, produhi sempre obras admirables, fins als últims dias de la seva vida.

Sa postrera producció Goigs y planys fou escrita a Castelló de la Plana, lluytant ab sa falta de salut y robant lo temps a las delicadas atencions que li imposava 'l càrrech de gobernador civil. Y la seva alta representació política no li impedi de dirigir personalment alguns concerts, durant l'any 1873, pochos mesos avants de la seva mort.

Es lo que ell deya sempre:—La música per mi es la vida.

Y en efecte: la música no sols era per éll la vida, sino que li há valgut la immortalitat.

Passan anys, y 'ls coros de Clavé no passan.

La seva música es tan agradable avuy, com lo dia que va estrenarse. Subsisteixen encare las societats corals, y forman avuy dia 'l cos de tots los concerts las composicions de Clavé. ¿Qué millor monument que aquesta celebrat, que resisteix incólume las injurias del temps sempre ingrati y olvidadis!

P. DEL O.

A CLAVÉ.

D'entre 'l poble vas naixer, com la gota que cau dels núvols, ignorat.

Ta infància fou lo dolor: y jovenet y débil, mitj cech, sentias los anhels de l'ànima; y si se t'abscondia la natura,

ab més poder tú qu'ella, penetravas l'hermós misteri de son sér recóndit y ab més amor pagavas a la ingrata.

Generós y magnánim, tan com pobre, en ton cor germiná una idea santa: al poble, a tos germans qu'esclaus vejeres y envilit per l'oprobri y la ignorancia, patriota, ab tos esforços redimías;

artista ab cants sens préu dignificavas. Entreteixida de martiri y gloria,

ta existencia passá entre goigs y llágrimas; y ab corona de llor ó ab la d'espinas, redemptor perseguit ab fera sanya, jamay t'enorgullí l'apoteóssis,

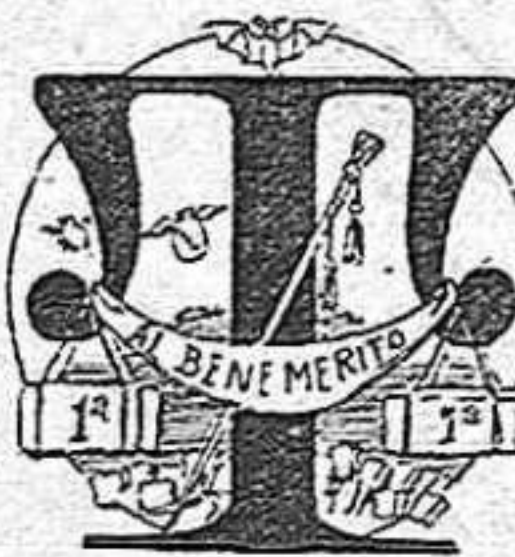
ni jamay pogué abatre't la desgracia. Com als homes ilustres que fan época un tresor immortal te déu la patria

y en tan qu'ella existeixi, viurán sempre los cants Clavé, que un día li donavas, sanch de sa sanch y vida de sa vida,

goig de son cor, esplay de la seva ànima, síntesis justa y ferma, en la que alenta l'esperit de la terra catalana

J. ROCA Y ROCA.

CLAVÉ POLÍTICH

RASLADEMOS al any 1843, en lo més fort de aquella lluyta desesperada coneguda per la Camancia, que mirada desde avuy, a una distancia de 45 anys, sembla una llegenda arrencada als temps heróichs.

Barcelona, regida per una Junta Central, feya senmanas y mesos que sostenia renyida batalla. Las tropas del govern de Madrid ocupavan las fortaleras, que vomitavan per la boca de sos canons la mort y l'extermini sobre la ciutat rebelde.

Y aquells homes delmats per la metralla, una nit—la del 6 al 7 de octubre—concebeixen la empresa titánica de apoderarse per sorpresa de la Ciutadela. Un grupat de valents, prevalguts de la fosca, avansan sigilosos pèl Passeig Nou, atravessan lo glacis desert, saltan fosso y contrafosso, arriban al péu de la muralla y arriban a ella las escalas que portavan previngudas.

Las escalas resultan cortas. Aquesta contrarietat engendra entre 'ls assaltants cert moviment de disgust, que s'opota als centinellas. Sona a dintre del fort la veu de alarma y 'ls centralistas tocan retirada, quedant frustrada la tentativa, no sense que 'ls fagonassos dels fusells, que brillan llarga estona, interrompin la foscuria de la nit.

Entre la colla que a la desbandada se introduheix novament en la ciutat, hi ha un jove obrer de 19 anys, débil, malaltís, casi cego; pero entusiasta y dispost sempre a donar la vida en aras de la idea. Aquest jove era Clavé. L'hassanya va costarli la dislocació de un brás: ó com si diguessem, una molestia per tots los dias de la seva vida.

Company de Abdón Terrades, Coello, Montaldo, Montuoriol y altres precursors de la idea republicana, en un temps en que la paraula República era mirada ab horror hasta per una gran part de las masses populars, que no havían passat de progressistas, Clavé colaborava en un periódich titulat El Republicano, demostrant en tots los seus actes la fogositat de la joventut y 'ls ardors de la fe viva, en tot lo seu sér encarnada

Per dirse republicà en aquella época, era precis resignarse a ser ferro ruent entre l'enclusa dels progressistas y 'l martell dels moderats

A l'any 1845 Clavé 's vejë prés per primera vegada sense altra culpa que sas opinions, en un tetric calabosso de la Ciutadela. Al principi de sa presó no trobá en sos escarcellers sino duresa y sanya. Mes un día que per consolar sas penas estava entretingut ab sa guitarra, rebé la

PATRIA—TRABALL. (Dibuix de J. Lluís Pellicer.)

«¡La patria es forta!»

(CLAVÉ.—Nets dels almogàvers.)

AMOR - NATURALES. (Dibuix de Apeles Mestres.)

Sota de un salzer sentada una nina
frena joyosa son rich cabell d' or:
es son mirall fresca font cristallina,
son sos adornos violetas del bosch.

Altra teixint matisada guirnalda
gronxa son cos qu' es de gracia un tresor.
Altra ab son blanch cabridet á la falda
canta més fi que 'l festiu rossinyol.

(Flors de maig.—CLAVÉ.)

Lliberal y avansat sempre,
no coneix altre partit
que treballar quan n' es hora
y cantá ab forsa dalit.

Si ell pogués, y 'l conseguirho
estès en las sévas mans,
Espanya sería... un coro
y tots seríam... cantants.

Pero com qu' es impossible,
va seguint lo seu camí,
conservant la santa herència
que 'l Mestre 'ls deixá al morí.

Honrat, laboriós y alegre,
lo pendó que dú á la má
tè per única divisa:

— ¡ Volém treballá... y cantá! —

Son temple es la seva casa,
son partit la gent de bè,
son desitj treballar sempre,
lo seu deú lo gran Clavé.

C. GUMÀ.

LO NAIXIMENT DELS COROS.

ors los grans ideals, tots los grans
invents, han vingut germinant per
més ó menos temps en lo cap del
home, avants de ferse públics; y
en lo músich poeta Clavé tenim de
aixó un palpable exemple, facilís-
sim de probar y que se evidencia
ab lo sol relato de alguns fets de la
seva vida íntima, perfectament re-
lacionats ab la seva vida de ciutadà
y de artista.

Notéuho sinó.

—Un dels majors cástichs que 'm podia imposar lo mestre, —'m contava en Clavé un dia passejant per davant de Santa Mónica, anant cap á mar, —era ferme quedá á estudi. Més m' estimava una dotzena de clatellots, y aixó que 'l senyor mestre tenia bona mà per repartirlos; y no era perquè aquella hora què se 'm retenia contra ma voluntat me privés de anar á correr ab los demès xicots; era perquè de onze á dotze hi havia *Academia* y si 'm escapava un sol ensaig ja 'm veyá perdut.

Lo nen Clavé, que havia nascut en lo carrer Ample, en quan plegava de estudi, corria al quartel de las Dressanas, y enfiat en una reixa, 's passava horas y més horas escoltant ab viva atenció 'ls ensaigs de las bandes de trompetas y músicas de regiment. No li bastava apendre 'l cantàbil de las sonatas, éll no 's dava per satisfet, fins que se havia apoderat del cant dels clarinets, de las armonías de las trompas y *cornetas de claus*, avuy substituïdas pels cornetins y saxofons, dels acompanyaments dels butzens, figles y trombons, y quan se ho havia ben fixat en la memoria extremadament dócil, reunia tota la quitxalla del carrer, clasificava sas veus, adaptava á cada una lo cant de un instrument y formava una petita banda vocal qu' en més de quatre ocasions havia fet dir los salms al revés al músich major, no podent explicarse com sas composicions eran conegudas avans de ser sentidas.

¿Quí no veu en aquesta travessura infantil la llevor del inmens fruit, la primera petjada en lo camí de la organització de las societats corals?

* * *

Arriba Clavé á la ditxosa edat de las passions. A aquells anys hermosos en que lo pensament sobrix dintre la testa, y 'l cor apar que vulga esbotzar las parets que 'l empressonan. A aquell temps en que las empreses més difícils se 'ns fan senzillas, y en que 'l home se sent ab delit y forsa pera ser héroe en moltes de ellas. A aquells jorns en que al home no li basta la satisfacció de sí mateix y necessita comunicar á sos semblants lo que li dictan veus interiors que ja may havia sentit, sacudiments extranyes dels que no alcansa á donarsen compte ni rahó.

Nostre amich, que per aquells días seguía l' ofici de torner, pera espresar lo que sentia y no sabia explicarse, en las horas vagativas comensá á fer versos. ¿Quí no 'n ha fet quan jove!

Cinquanta anys enrera, l' estudi del piano, tant vulgarisat avuy, pot dirse que estava vinculat en los grans mestres; tan, que jo heco negut bons y acreditats directors, que casi bé no sabían posar las mans en lo teclat.

Los més dels músichs se acontentavan ab lo violí, instrument que comensá á apendre en Clavé quan tenia deu anys, y que deixá per empendre l' estudi de la flauta y ab més afició encare la guitarra, que tocava molt regularment.

Los bons guitarristas se deixavan sentir, quan per sa distinció y mérit no se 'ls obrían las portas dels salons, en cafetins y xocolaterías ahont solían reunir-se tots los vespres los treballadors y jornalers barrejantse ab los vagos, pinxos, xurramanduscas, donas de poch més ó menos y soldadesca que al voltant de despintadas y greixosas taules y á la llum de fumosos quinqués de oli, jugant y bevent esperavan l' hora de la retreta, sinó las més altes de la nit quan la ronda no 'ls feya plegar baix multa.

Sorprés per los dolsos preludis de ben puntejada guitarra, Clavé entrá en un de aquells detestables cafetins, en ocasió en que 'l cantador anava á entonar un desvergonyit bolero.

Crits, picaments, udols y xisclets foren lo premi de aquellas deshonestas coplas. Espera que de nou repetesqui, y quan major es lo devergonyiment de la lletra, més gran l' entusiasme del auditori.

Nostre amich surt de aquell lloch de perversió, esbarat, foll, sens donarse compte de lo que havia vist y escoltat.

La tonada del bolero se havia aferrat en sa memoria y l' atormentava sens deixarli punt de repós (1).

—«Pobres companys meus, se deya, quin aliment se dona á vostra esperit! ¡Deu me val que sou dignes de millor sort!

Per aquell temps seguía encare l' ofici de torner, ofici que deixá més tart á causa de sa estremada miopia. Arriba al obrador, després de una nit plena de insomnis y de mal estar y con si 'l recort de la cansó no sigués bastant pera pertubarlo, lo primer que escoltá al entrar, fou la veu del fadrí major que cantava: l' escandalós bolero sens minorar ni una sola paraula. —«Y, aquell hòme tenia muller, fills y aprenents á sas órdenes y baix sa direcció! ¡Figurévos quin exemple! recorde que Clavé 'm deya 'horrorisat.»

Aixís com brota foch la pedra al ser ferida per ben trempat acer, á ben segur que aixís brotá del noble cap de Clavé la següent idea: «Si al poble en lloch de embrutirlo y menysprearlo, procreuissim instruhirlo y ferli compendre que la estimació es lo premi de sa dignitat; si en lloch de afalagar sos vicis, procreuissim conrear sos sentiments fentli estimar la Patria, la familia y lo treball que avuy mira com un cástich, quan deú mirarse com un consol y únich medi de arribar á sa lligítima independéncia, ¿no millorariañ sas condicions morals y materials y no conquistariañ tots los drets?»

Desde 'l punt qu' en Clavé concebeix aquesta idea, no reposa ni sossega; acaba el jornal, vola á sa casa, entra en sa petita cambra, pren la guitarra, ¡ab quina tendresa la empeny sobre 'l seu pit! Arrenca de sas cordas las notes més sentidas, los acorts més dolorosos, ¡quí sab si allí se hi tanca tota la historia del seu primer amor! Llensa una queixa y brolla la cansó *A Elvira*. Cerca al cantador del cafetí y per medi del afalch y sabent tocarli l' amor propi, logra que aprengui y que canti la cansó.

Aquell públich, acostumat á escoltar picardias y deshonestitats, se sorpren. Aquell sentit cant, expressió exacta de la lletra, con mou tots aquells cors; sa tendra melodia de la que se 'n apoderan los auditoris, fa brollar llágrimas á més de un: se demana la repetició fins á cinch voltas seguidas y com benéfica rosada de estiu cau sobre aquell públich, que se la fa seva y la popularisa en lo curt espay de vint y quatre horas.

¡Quín éxit! ¡Quina alegría! ¡Quina conquista pèl pobre menestral!

Marca la ratlla, es ben fácil obrirse 'l camí.

A *Elvira* segueix *El adió postero*, *A la luna*, *A mi madre* y tantas y tantas que 'l decideixen á empendre la publicació titulada *El cantor de las hermosas*, que seguint la forma dels romansos vé á desterrar de la parada dels romansistas las historias de *Juan Portela*, *Los niños de Ecija*, *La fiera salvada* y tantas altrás.

A la cansó segueix lo *duo* en lo que moltes vegadas se 'l veu pendrerhi part activa. Al *duo* 'l *tercetto*, y ab tres veus se forma 'l coro.

Aquesta es la historia de son naixement.

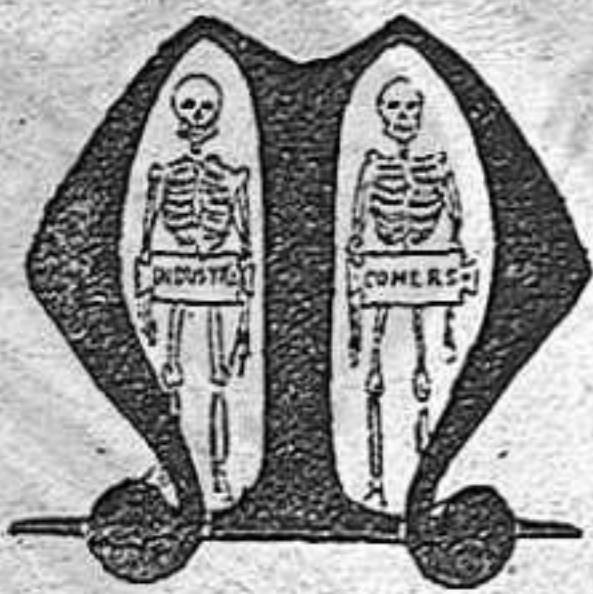
La formació de sas agrupacions tingué lloch en lo carnaval de 1845 comensant per la societat *Aurora*; pero hem de terminar aquí, ja que no 'ns hem proposat fer la crónica de las SOCIETATS CORALS, que Deu conservi.

EDUART VIDAL VALENCIANO.

CARTA DEL MESTRE GOULA

A. D. JOSEPH ROCA Y ROCA.

Barcelona, novembre de 1888.

ON benvolgut amich: Per lo número de la CAMPANA DE GRACIA que destinas á honrar la memoria del insigne trovador, gloria lligítima de la nostra terra, en Joseph Anselm Clavé, m' exigeixes algunas líneas. ¿Puch negarme á ton prech? La téva amistat per una part, lo respecte que desde ma tendra infancia me mereix lo nom de 'n Clavé, l' entusiasme ab que he seguit tots sos progresos en lo difícil terreno del art musical, y l' increment que ab sa ferma iniciativa sapigué fer pendre á la admirable institució coral de Catalunya, me tancan lo camí de la negativa.

Per altra part m' obliga á condescendir l' idea que tinch de que tal volta t' hajas proposat veurer *desafinar d un músich* escribint prosa, y com jo estich sempre dispost á complaure als meus amichs, sobre tot si son de la téva trempa, vull donarte gust, y hó ó dolent te posaré en aqueixas quartillas la méva opinió, qu' es lo que tú demanas, sobre l' obra de 'n Josepet.

Una sola salvetat me reservo; viu en mon sér lo recort de las deliciosas vetllas y matinasas, passadas en los jardins de la *Ninfa* y dels antichs *Campos Eliseos* quan jo era encare un bailet, y allí descubria horisonts desconeguts per mí en los secrets de la execució coral, quan hevia en las obras de Clavé los raudals d' inspiració que d' ellas brollan, quan aprenia á dominar ab una sola ullada, é impositar ma voluntat á tantas voluntats diferentas, quan en fi, veyá á un home, un geni, un sér sobre natural per mí llavors, parlar, cantar, sentir, plorar, y trasmetre á un públich atent y palpitant, un sol pensament, expresat per la forsa dinàmica acumulada de centenars de bocas, cors y pensamientos, batent unánimes al impuls d' un sol bras posat al servey de la deesa Euterpe pera son major esplendor y gloria.

¿Y bé, qu' 'm demanas tú? ¿que jo olvidi aquells recorts y que 't parli com á músich?

(1) Vint y cinch anys després me cantava un dia aquellas coplas, y per cert que pocas cosas he sentit tant depravadas.

Amich Pep, aixó no pot ser; aquesta es la reserva que dech fer. Si barbariso, ho faré ab lo cor de un simple aficionat, y no someteré la gegantina obra artística y social de 'n Clavé al análisis de la ciencia musical (perque també los músichs preteném ser sabis á estonas) no porque la dita obra no fós capás de resistirho, sinó porque la méva estona de *sabias* no ha arribat encara.

Ademès, com jo tinch de aplaudir lo gení que volém festejar porque aixís ho sento, no voldria que succehs com moltes voltas en lo teatro, que 'ls músichs aplaudeixen precisament en los ensaigs lo que resulta no ser del gust del públich pagano en las representacions.

No obstant, no 'm puch dispensar com á músich de sen- tar una afirmació. En Clavé era nascut pera ser director de masses; son calor, sa nerviositat, son cop d' ull segur y penetrant, sa comunicativa y al mateix temps son sanchi- tret feyan d' ell pera mí un dels nostres primers modelos de *conductors*. Las primeras execucions de coros perfectas que jo he sentit, las dech á Clavé; la primera vegada que mon cor bategá d' entusiasme, fòu sentint sas *Flors de maig* ab los delicats efectes de clar y obscur que ell imposava. Y aquí acaba 'l músich.

Ara l' aficionat parla y parlará ab la llibertat ab que ho fem los de la nostra terra; es á dir me transportaré al temps en que ab en Puig, en Bolívar (morts ja tots dos, ¡pobres amichs meus!) y ab en Sanpere y Miquel (que avuy ningú 'l coneix com á crítich musical) y altres crí- tichs de la nostra forsa, 'ns parlavam de tú ab Meyerbeer, Rossini, Mozart, etc., ó per lo menos ab las sévas obras, y creavam ó destruham reputacions artísticas en lo camp rogent del quint pis del Liceo.

Donchs bé, la camarilla dels *Set sabis de Grecia*, com modestament nos anomenavam, eram tots, pero tots, faná- tichs per la música d' en Clavé.

¿Vols més proba de la seva bondat? Quan avuy no es possible trobar dos aficionats que no 's barallin sobre si en Wagner ó en Weber son ó no son... alashoras se troba- van set *Scudos ó Florentinos* d' acort, tan d' acort sobre 'l mérit de la música del vate catalá, que 'l menos *ore- chiente* de tots ells, cantava totas sas composicions de memoria, y 'l sol músich d' entre ells, las tocava en son piano del Café totas las tardes y nits.

Segueix l' aficionat Dihuen qu' en Clavé era músich, que coneixent al principi sols los rudiments, aprengué després per sí mateix la composició, l' armonía y l' ins- trumentació. Donchs jo no ho crech necessari; en Clavé era en Clavé y lo mateix hauria fet sapiguent més que sa- piguent menos; y si jo 'm proposés fer una verdadera crítica de sas obras no dupto portaría 'l convenciment al esperit de molts que tal volta en aquest moment m' acusan de utópich.

Un sol exemple potser farà l' efecte que 'm propono.

¿Quinas son las obras del nostre Clavé que han interes- sat més al públich? Las que al costat de bellesas de primera forsa, acusan la inexperiencia del indocte musical. ¿Han interessat sas últimas composicions, á pesar de sa major correcció lo que interessaren sas primeras? (en- tench las estrenadas en sos concerts.) Ningú recorda la bojería que agafá 'l públich per *Las flors de maig*, *Las ninas del Ter* (composició avuy arreconada y en mon concepte una de las més frescas de Clavé) y successivament hasta *ls Pescadors* y *De bon matí* en que no s' hi veu lo mestre; es á dir: se 'l troba, no vestit de frach y corbata blanca, sinó de estar per casa, pero ab tot lo seu valor y sense necessitat de oropells per brillar.

Més voldria dirten, tan podria; pero aixó 'm portaria lluny; tinch tan pocas ocasions de parlar com aficionat que 'n tinch fam; pero ja cridan al *senyor mestre* per anar á rodar la sinia; dispensam donchs, y pren la bona voluntat de mon escrit, y reb ma enhorabona per la idea que has tingut de honrar la memoria de un home que ho mereixia, y que quedará com una pura gloria de nostre amada Catalunya.

Ton bon amich

J. GOULA.

LA MORT DE CLAVÉ (1).

ONSCIENT de que sa existencia anava extingintse; impossibilitat de caminar igual que de jeure: víctima d' una hipertrófia en las válvulas del cor, aprofitá aquells dolorosos días per posar en net alguns de sos ceros que 's conservavan en borradors inteligibles no més per ell.

Sa malaltia s' agravá rápidamente, pero un mal major que 'l qui 'l consumia 'l torturava en aquells mo-

ments suprèms: l' estat en que deixava á sa familia, lo únich qu' estimava ja en la terra.

¿Més no! altre tresor li quedava encare... y un d' aquells días encarregá als coristas, que may s' apartavan de son vol, que mort ell procreuissin no deixar morir sa obra: —No per lo que val, digué, sino per lo que representa; procureu conservar-la com un medi d' instrucció y moralisació de la classe obrera.

Abatut per tants sufriments ni un punt apartava de 'ls hermosos ulls de sa filla Aurea sa mirada mitj entelada; més que mirarla era retenirla, abressarla, estrényerla ab la vista. Pochs días després, produhintse en ell una notable millora que féu hasta esperansar de salvarlo, digué á la pobre Aurea:

—¿No 'm preguntavas aquests días passats perquè 't mirava tant? Era que temia que may més havia de mirarte.

Pero quan passada aquella revivalla efímera sucumbí baix una nova recayguda,

(1) Capítul del llibre titulat CLAVÉ.—SA VIDA Y SAS OBRAS, de- dut a la ploma de *Apeles Mestres*.

—Aurea, murmurà, ara... tornaré á mirarte.
Y llavors y tot. més per tranquil·lar als qui l' enrotllaven que per enganyarse á sí mateix, aixecava castells enlayre y saborejava las ilusions més falagueras. Se sentia curat, se veyá en una humil caseta rústica fora de Barcelona criant aucells y cultivant plantas, deixava escolar sos dñas de vellesa en una may interrompta armonía domèstica, acariciat potser per un aixám de nès enjogassats!... pero de repent aquestos somnis se desvaneixían y ell mateix se reya tristement de tan dolsas esperansas.

En tant los principals compositors de Barcelona anaren á despedirse d' ell ab excusa de saludarlo; ell sí, efectivamente, va despedirse ab las més sentidas paraulas. Alguns d' ells varen retirar-se ab las llágrimas als ulls.

Però ab tot y sos constants sufriments que 'l tenían sempre postrat en una cadira ab los còlzels sobre 'ls genolls y 'l cap entre las mans, ni un sol día deixava de lleigir los diaris de la localitat, que, sabedors d' aquest detall, cessaren de publicar noticias de son estat de salut.

—Se pensan qu' amagantmho, esclamava, 'm farán creure que 'l mèu mal no es d' importancia.

Això justifica la serenitat intelectual que conservava. En fi, per medi d' ells s' enterà de que acabava d' estrenarse ab bon èxit en lo Teatro del Liceo una producció del vell y estimat mestre D. Mariano Obiols, director del nostre Conservatori, titulada *Editta*, y de sa propia y tremolosa mà li escrigué una carta felicitantlo.

Y al arribar aquí fora injust passar per alt una de las moltas anècdotes qu' espurnejaren sa agonía.

Durant lo temps que desempenyá 'l càrrech de Governador, sa antigua estimada, son primer amor, tan allunyada d' ell, li escrigué demanantli justícia per una amiga seva, mestra d' un poble, que per causa del retrás que sufría en las pagas, se trobava sumida en la miseria. La súplica fou atesa ab la més estricta puntualitat, y la petició d' en Clavé escoltada; y quan pochos días avants de sa mort en Clavé va estrenar entre sas mans la carta en que sa may olvidada amiga li regraciava sa delicada atenció, esclamá conmogut:

—Fins la noya 's recorda de mí per despedirse!

Dos días avants de morir escribía encare, y llegía *La Esfumadera de los Siglos* de son gran amich lo satíric y popular Robert Robert. Entremitj li sobrevingué un desvaneixement tal, que 'ls que 'l vetllavan cregueren qu' havia deixat d' existir. Retornat per la potent acció del éter murmurà:

—¡Quín mal m' heu fet tornantme á la vida!... ¡Si ja era mort... y ab una mort tan dolsa!

Sempre fins á l' hora de la mort sa inteligencia aparegué serena. Demostrá un constant horror al desvari y recomenà als que 'l assistían qu' en sentintlo delirar li fessin compendre que deya paraulas sense sentit.

A la matinata del 23 al 24 febrer, veyent á sa esposa postrada á forsa de perdre nits y desveïllarse en son cuidado, li encarregá que 's retirés, pero al moment de véurela separarse d' ell, y fent un esforç suprem, li cridá: ¡Adéu! y li allargá la mà. Sens dubte preveya qu' era aquella la derrera vegada que devia saludarla.

Al matí vinent en que semblava que la tòs li donava tregua y després de pendre sossegadament son xocolate, demanà á sa filla Aurea que s' assegues al piano y li fes sentir lo vals de Chopin, en *la menor*, ópera 34, una de sas pessas preferidas. La carinyosa noya féu ressonar aquellas divinas notas per la trista habitació hont no hi havia altre moble que las cadiras qu' en los días d' ensaig ocupavan los coristas; lo piano hont l' agonitzant havia trobat sas màgicas armonías, y alguns quadros espargits per las parets contenint retratos d' ell y coronas conquistadas ab son Geni.

La música semblá alegrarlo y llavors insinuá á sa filla que la son lo rendia, pero temia 'l dormir perque 'l empitjorava. En fi cedint á las instancias de la pobra Aurea, apoyá 'l cap en un coixí que li colocá entr' ell y la cadira hont seya.

—Me sab grèu dormir, murmurá.

Y aquestas foren sas últimas paraulas, pues abaixant lo cap y aisantlo ab la mirada fixa sobre sa filla que 'l sostenia, contragué sos llavis com per besarla... y exhalant un sospir penós y prolongat posá terme á sa dolorosa agonía.

Acabava de morir á dos quarts de nou del matí del día 24 febrer de 1874.

Ab quinas paraulas es precis ara fer menció d' una coincidencia extraordinaria, perque no sembli una invenció de poeta?... ¡Oh, nó! quedan encare massa testimonis que poden asseverarlo.

Lo rellotje d' En Clavé qu' havia marcat una per una sas horas de gloria y d' agonía... quedá parat en sech á l' hora mateixa en que ell finá: á dos quarts de nou.

Gens visionaris, no donem á n' aquest detall cap importancia, pero l' estimém com una casualitat que sembla voler fernos creure en lo dolor experimentat per aquell vell amich negantse á caminar més enllá de lo qu' havia caminat son amo (4).

APLES MESTRES.

LAS OBRAS DE CLAVÉ.

EXIANT apart las priméras que 's varen perdre, en lo catálech deixat pèl mateix Clavé s' hi llegeixen los següents títuls, que aném á donar per ordre, segons los anys en que foren compostas:

1847.—«La estrella matutina» Coro pastoril.

(1) Aquest rellotje era regalo del general D. Manuel de la Concha, qu' entusiasmat en lo festival de 1864 li regalá ab la mateixa cadena ab que 'l duya, manifestant sentiment de no poderli regalar jora de més valia.

1848.—«Las rosas de abril.» Coro y duo.

1849.—«Fraternidad.» Coro á voces solas.

1850.—«Estudiantina coreada.»—«Fiesta en la aldea,» terceto y coro pastoril.—«Flor de mayo» coro.—«El templo de Terpsícore,» valz.—«La fiesta de Flora,» rigodón pastoril.

1851.—«A las bellas,» coro.—«La despedida,» galop.—«Horas de solaz,» contradanza.—«La brisa de la noche,» contradanza.—«Goces del alma,» schotisch.—«Las galas del amor,» polka.—«Irradiación,» coro.—«La flor de las Tunas,» estudiantina coreada.

1852.—«Alborada,» tenor y coro.—«A orillas del Llobregat,» valz.—«Las auras del Valle,» coro y tenor.—«Una zambra en Alfarache,» brindis andaluz.—«Canela de España!» jota á duo y coro.—«La ilusión,» contradanza.

1853.—«Azucena,» schotisch coreado.—«Un victor á las bellas,» coro.—«Al baile,» valz coreado.—«El rosicler del alba,» galop coreado.—«La rosa de amor,» contradanza.—«Noches de estío,» valz pastoril.—«Debajo de los sauces,» contradanza.—«La pastorilla,» varsovia.—«¡Juy, qué jaleo!» valz andaluz.—«Flores del Edén» schotisch coreado.—«La floresta,» valz.—«Ester,» polka pastoril.

1854.—«Las bellas de la Costa,» valz.—«La aurora,» coro.—«La font del Roure,» contradanza catalana.—«El sonris de las hermosas,» schotisch.—«Veladas de Aragón,» valz jota.—«Las ninas del Ter,» rigodón pastoril catalá.—«A la luz de la luna,» varsovia.

1855.—«El porvenir,» contradanza.—«El columpio,» redowa.—«La flor del valle,» coro.—«Lasavecillas,» polka.—«Los contrabandistas,» coro andaluz.—«¡Un beso!» valz.

1856.—«Los aldeanos,» rigodón.—«¡A Montserrat!» coro catalá.—«Emma,» contradanza.—«Enriqueta,» valz.—«El primer amor,» schotisch.

1857.—«Serenata de tenor y coro.»—«Una orgía,» brindis.—«La verbena de San Juan,» valz-jota.—«La mariposa,» contradanza.

1858.—«La Tuna» estudiantina á duo y coro.—«¡Aleluya!» caramellas.—«Invocación á Euterpe,» coro.—«¡Al mar!» barcarola.—«Las flors de maig,» pastoretla catalana.—«La queixa de amor,» idili catalá.—«¡Turrat!» coro catalá de triples.—«Pera 'ls pobres,» coro catalá per captas.

1859.—«La casita blanca,» polka.—«Proserpina,» galop infernal.—«El lenguaje de las flores,» serenata.—«La nina dels ulls blaus,» idili catalá.—«Lo pom de flors,» pastoretla catalana.—«Aurea Rosa,» contradanza.—«Cap al tart,» pastoretla catalana.

1860.—«¡Honra á los bravos!» coro militar.—«La nit de Pasqua,» caramellas catalanas á duo y coro.—«Los nets dels Almagüvers,» rigodón bélich catalá.—«Tula,» americana.—«Lo somni de una verge,» idili.—«La cacería,» coro.—«La guanábana,» americana.—«La toya de la novia,» epitalami.

1861.—«La violeta,» redowa catalana.—«Un suspiro,» schotisch.—«La guajira,» americana.—«Las galas del Cínca,» valz-jota.—«De bon matí,» albadat catalana.—«Los pescadores,» barcarola catalana.—«La gratitud,» himne catalá.—«La instrucción popular,» coro para centros instructivos de obreros.

1862.—«La mascarita,» americana.—«La brema,» coro catalá.

1863.—«La danza campestre,» polka.—«El chinito,» tango americano.

1864.—«La danza pírrica,» lanceros.—«¡Gloria á España!» gran cantata.

1865.—«Horas felices,» valz.

1866.—«L' edat d'itxosa,» schotisch catalá.

1867.—«Una fontada,» rigodón catalá.—«Los tunos,» estudiantina á duo y coro.—«¡Ay qué risa!» americana.—«La maquinista,» polka catalana.—«Los xiquets de Valls,» coro catalá.

1868.—«El Val del Azor,» gran tanda de vales.—«Pasqua florida,» caramellas catalanas.

1869.—«La Revolución,» gran coro descriptivo.—«¡A la Victoria!» fragmento del anterior.—«Pèl juny la fals al puny,» coro catalá.

1871.—«La Marsellesa,» arreglo al catalá.

1873.—«Goigs y planys,» serenata á veus solas.

Suman 106 composicions conegudas. D' ellas, 15 han desaparegut, quedantne 91.

L' última composició, qu' es la titulada «Goigs y planys,» porta en lo catálech de Clavé, lo número 161, qu' es lo total de las obras que va escriure.

nos al mitj dia, al taucar lo present número, no haviam pogut adquirir un programa cumplert de la solemnitat, ab que demá deu inaugurarse 'l monument á Clavé.

Se 'ns diu que la comitiva sortirà de casa la Ciutat á las 11 del matí, formant part d' ella la Corporació municipal y la comissió erectora del monument, gran número de personas invitadas y las societats euterpenses ab sos estadarts.

Aquestas, dirigidas respectivament pèls mestres Rodereda y Goula, cantarán l' himne «Agrahiment», original de la Sra. D.ª Aurea Clavé de Ferrer, filla del célebre musich poeta y una cantala eserita á propòsit pèl mestre Goula.

Son moltas las societats, corporacions y personas particulars, que preparan hermosas coronas, entre las quals no hi faltará la de LA CAMPANA DE GRACIA.

Tancarà la comitiva l' hermós carro alegóric projectat per l' eminent artista Sr. Pellicer, qual facsimil publicuém en la última plana del present número.

Al teatro de Novedats, tan á la tarde com al vespre de demá, se celebrará una funció dedicada al gran Clavé, en la qual hi pendrà part la societat *Enterpe*, fundada y dirigida mentres visqué, per l' insigne musich-poeta.

Forman part de ditas funcions la representació de la sarsuela catalana, en dos actes: «*L' aplech del Remey*,» lletra y música de Clavé, fá més de 25 anys no representada; lectura de poesias dels Srs. Soler, Guimerá, Vidal Valenciano, C. Gumá, Arús y altres poetas y la coronació del busto del autor de tantas obras inmortals.

Lo distingit artista D. Ramón Padró s' ha prestat á arreglar l' escena pera l' acte del coronament.

Clavé escribia la lletra de todas las sevas composicions ó millor dit feya la lletra y la música á la vegada.

Per aixó forman un tot tan homogéneo que es poch menos que impossible separarlos.

Aixís y tot hi ha en los seus versos, trossos de poesia penetrant que revelan en Clavé un gran artista de la paraula.

L' únich fragment que 'ns permeterém reproduhir, es lo següent, que trayém de *La Maquinista*, 'l qual tanca 'l lema constant del poeta y del patrici. Diu aixís:

«L' aurora del Progrès
manunitint esclaus,
la estigma de la gleva
de nostres frons borrá.
»En lo banquet del món
avuy l' obrer ja hi cab:
los trovadors pregonan
las glorias del treball.
»Progrès, virtud y amor
es nostre lema sant;
soldats som de la industria,
soldats som de la pau.»

Progrès... virtud... amor...
Lo mes santa de las trilogías

Haurán de dispensar nostres lectors si per un número, deixém la política de recò. Deviam pagar un tribut á Clavé, y no podiam sustreureli 'l més petit espay.

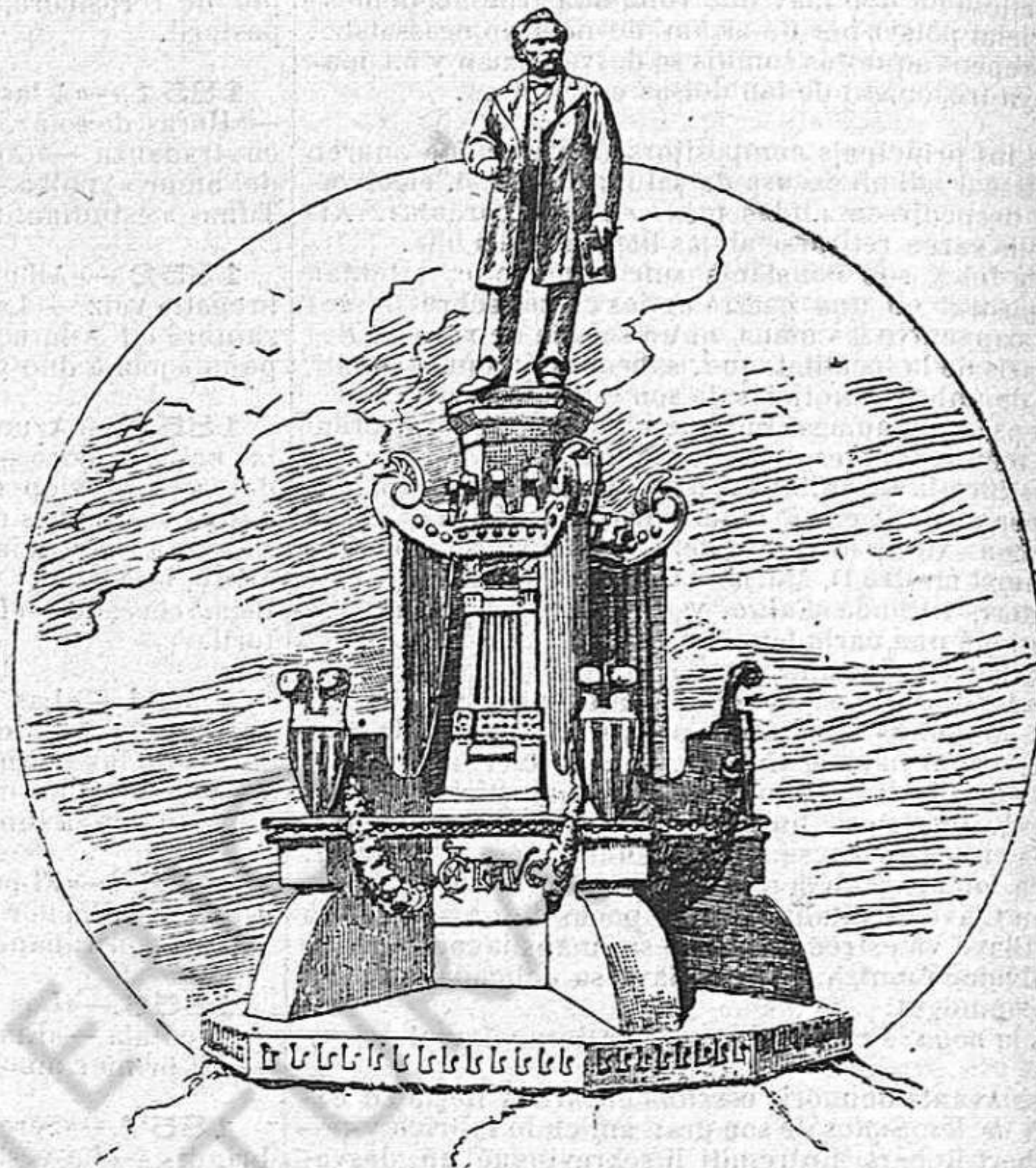
Per aquest motiu quedan sense contestar infinitat de cartas. Ho serán la senmana próxima.

Un sol avis nos permeterém insertar, y encare perque la perentorietat del temps 'ns hi obliga. Próxim á publicarse l' *Almanach de la Campana de Gracia*, tenim lo gust de invitar á pendrehi part als nostres col·laboradors. Fins al 2 del próxim desembre admeterém los traballs en prosa o vers, festius ó satírics que tingan á bè enviarnos.

MONUMENTS À CLAVÉ. (Dibuixos de F. Gomez Soler.)

LA TOMBA DE CLAVÉ.

MONUMENT PÚBLIC À CLAVÉ.

MONUMENTS A CLAVÉ.

o primer s' aixeca en lo cementiri vell de Barcelona, en lo departament dels panteons.

Fou erigit per subscripció popular, haventse inaugurat lo diumenge, dia 8 de octubre de 1876. En ell descansan los restos del gran artista català.

L' obra sigué projectada pels arquitectos Srs. Domenech y Viloseca, havent merescut la distinció de ser preferida pels mateixos artistes que havian pres part en un concurs obert al efecte. Com que no hi havia altre premi a guanyar, que l' honra de tributar á Clavé un obsequi perdurable, may s' ha celebrat un concurs més desinteressat y fraternal.

Lo monument funerari s' compón de una tomba subterrànea tancada per una gran llosa de pedra. En la testera, sobre una artística basa quadrangular que té per adornos las notas més culminants de quatre de las més celebradas composicions de Clavé, s' aixeca un pilar en forma de piràmide truncada, ab estriás en cada cara que simulan las cordas de una lira, la dedicatoria y alguns adornos distribuïts ab molta sobrietat. En la part superior del pilar, campejan los escuts de Catalunya.

Ocupa la part superior del monument lo busto de Clavé, joya escultòrica, notable per son paregut y per la vida que respira, deguda al eminent artista Sr. Fuxá.

Al entorn del monument s' extén un florit parterre, y 'l conjunt està clòs per una magnífica tanca de ferro forjat, en la qual los arquitectos Domenech y Vilaseca van agotar los primors del art decoratiu.

La inauguració de aquest monument doná lloch á una manifestació popular commovedora. Gran número de Societats corals y una multitud apinyada que no baixaria de 20,000 personas, s' encaminaren al cementiri, ahont se verificá la traslació dels restos de Clavé.

En molts ulls brillavan llàgrimas de dolor y de ternura.

Lo Sr. Vidal Valenciano despedí á aquella inmensa multitud, ab un discurs impregnat de sentiment y d' eloqüència.

Iniciadora del monument que demá deu inaugurarse fou una comissió formada de amichs y admiradors del immortal músich poeta. Los primors recursos se recullirán per subscripció pública y á ells s' agregá 'l producte de diversos concerts donats á Barcelona y en algunas poblacions de fora per varias societats corals.

Per últim, l' Ajuntament, cumplint lo deber que tenia contret ab un dels fills més ilustres de la ciutat, se decidí á prestar lo seu concurs als iniciadors del monument, completant la cantitat que per l' erecció de aquest era necessaria.

Aixís ha pogut alsarse una de las obras més artísticas y originals de la part nova de la ciutat.

Está emplassat lo monument á Clavé en la intersecció

de la Rambla de Catalunya, una de las millors vias del Ensanche, y 'l carrer de Valencia.

De un parterre en forma d' estrella surgeix la basa octavada que sustenta 'l monument compost de tres cossos. L' inferior es quadrat y está sostingut per quatre contraforts. En una de las caras s' hi llegeix lo lema A CLAVÉ, en lletras de bronzo embudidas en la pedra.

Lo segon cos té la forma rodona y está dividit pèl llarch per quatre contraforts en forma de arpas. En lo fondo dels quatre compartiments s' hi veuhen altras tantas arpas coronadas ab fullas de roure també de bronze. Al péu de las arpas destacan los escuts de Catalunya y la creu de Sant Jordi.

Finalment, forma 'l cos superior lo pedestal de la estatua.

Ha projectat y dirigit las obras del monument lo distingit arquitecto D. Joseph Vilaseca.

La estatua, de grans dimensions, representa á Clavé ab la batuta á la má dreta y una composició á la esquerra. La batuta sembla 'l cetno de aquell rey de l' armonia. Es una figura arrogant, molt pareguda al original y que produheix un gran efecte.

Modelada pèl mateix Sr. Fuxá, autor del busto que figura en lo panteon del cementiri, ha sigut fosa en bronze per los Srs. germans Coma, ab rara perfecció.

A títol de recort de la festa de demá, doném un croquis del carro alegòrich que ha de figurar en la comitiva de la inauguració del monument.

Es, com poden veure 'ls nostres lectors una notable obra d' art, projectada por nostre estimat amich, D. Joseph Lluís Pellicer.

Pero 'l croquis que dona una idea de las lineas y de la composició, no pot donarla de la combinació dels colors y de la fastuositat del conjunt. Per aixó serà precis anar á veure la professó cívica, en la qual ha de figurar, com un tribut pagat per l' Ajuntament de Barcelona, á un de sos fills més dignes de passar á la posteritat.

CARRO ALEGÓRICH QUE FIGURARÁ EN LA PROFESSÓ CÍVICA DE INAUGURACIÓ DEL MONUMENT A CLAVÉ.

ANUNCI

CLAVÉ

SA VIDA Y SAS OBRAS

ESCRITA

PER

APELES MESTRES

Preu: UNA pesseta.

LOPEZ, Editor.—Rambla del Mitj, 20.

Barcelona: Imp. de Lluís Tasso, Arch del Teatro, 21 y 23.

